

KISS BERNADETT

A KÖZTERÜLETI ÉS KÖZRENDBE ÜTKÖZŐ DEVIÁNS MAGATARTÁSOK RENDÉSZETI SZABÁLYOZÁSA A XIX-XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

„Kedves uram - kezdte ünnepélyesen -, a szegénység nem bűn, az igaz. De jól tudom, hogy a részegség sem erény, ez még inkább igaz. Koldusnak lenni azonban igenis bűn. A szegény megőrizheti vele született nemes érzületét, a koldus soha. A koldust nem is bottal űzik el, de seprűvel kergetik ki az emberek társaságából, mert úgy sértőbb. És joggal, mert ha koldulok, magam is kész vagyok leköpní önmagamat. Ezért is iszom!”
(F. M. Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*)

1. Bevezetés

Minden társadalomról megállapítható, hogy általánosan elfogadott erkölcsi és jogi normák segítségével kívánja biztosítani tagjai számára a mindennapi tevékenységekhez szükséges, kiszámítható hátteret. Azonban minden korban találhatunk olyan kisebb-nagyobb társadalmi csoportot, amely „kihívóan közösségellenes” magatartásával kivívja a többség rosszallását, ezért pusztán életvitele miatt kodifikálási „vágyat” ébreszt a jogalkotókban. Különösen így van ez akkor, ha a „rendetlenség” közterületen, nagy nyilvánosság által észlelhető megnyilvánulásairól van szó (koldulás, csavargás, prostitúció). Megállapítható, hogy ezeket a zavaró jelenségeket, az ún. deviáns magatartásokat a jogalkotó a jog minden fejlődési szintjén megpróbálta ellenőrzése alá vonni, de törekvését nem tudta maradéktalanul megvalósítani - és időről-időre hasonló problémák elé kerülnek napjaink kodifikátorai is. Érdemes ezért felidézni a múltbeli szabályozási kísérleteket, mert néhány sikeresebb példa inspiráló lehet a mai társadalom számára is.

2. Létezik-e normális társadalom?

Azt, hogy egy adott társadalom milyen magatartást minősít elfogadhatatlannak, nem egyszerű definiálni. A társadalmi problémák, valamint a deviancia elméletei a társadalomtudomány és a társadalmi együttélés legalapvetőbb kérdéseit vetik fel, és további feladatok elé állítják a kutatót: kikerülhetetlenné válik a „rend” fogalmának tisztázása (és annak meghatározása, hogy mihez képest definiáljuk azt), annak vizsgálata, hogy vajon a stabilitás vagy a változás domináns-e a társadalmak életében; probléma-e a deviancia és ha igen, kik számára, stb.

Mondhatjuk, hogy az irodalomban két megközelítésben vizsgálják a deviancia és a társadalmi problémák viszonyát. Az egyik elmélet (Merton, Sullivan) szerint a deviancia a társadalmi problémák szélesebb kategóriáján belül értelmezhető, míg a másik (Rubington) szerint a deviancia a társadalmi problémák értelmezésének egyik lehetséges módja. Akármelyik elméletet fogadjuk el, kétségtelen, hogy a társadalmi problémák elméleti modelljeinek háttérben mindig a normális, problémamentes társadalom elképzelt képe áll. (Ez érthető is, hiszen nehezen tisztázható bármiféle eltérés, ha nem világos a viszonyítási

alap, amely a társadalmi értékítéleteknél egyúttal mérceként is szolgál. Ezt a mérce-t nevezik a társadalmi problémák kutatói „normalitásnak.”)

A normalitás meghatározására azonban többnyire csak akkor van szükség, ha a másság kérdésessé teszi azt. Ideális esetben észrevétlen marad, evidens fogalmi jellege megvédi az elemzésektől, bár ettől még történetileg változó jellegét elismerik. A normalitás egy, az elképzelt tökéletes társadalom, a „jó társadalom” eszményéhez igazodik, amelyben nem léteznek azok a problémák, amelyekkel a mindennapokban küszködni kell. Egyúttal a fogalom azt a feltételezést is tartalmazza, hogy lehetséges a problémamentes társadalom kialakítása. A normalitás fogalma azonban csak akkor értelmezhető, ha az totális érvényű, kivétel nélkül vonatkozik a társadalom egészére. Mégis valószínűsíthető, hogy ez az utópisztikus igény nem fogalmazódik meg a társadalom bármely szintjén, hanem leginkább ott, ahol a társadalmi folyamatok nem csupán az egyéni élet eseményeként, hanem társadalmi folyamat-jellegükben befolyásolhatóak; valamint ott, ahol a társadalom működése szükségessé és lehetségessé teszi más csoportok, emberek tevékenységének befolyásolását. Ez a totalitás-igény egyben a társadalomhoz való hatalmi viszonyulást is feltételez.¹⁷⁷

Az előzők után érdemes röviden áttekinteni, milyen tartalmi változáson ment keresztül a normalitás és a deviancia fogalma. Durkheim¹⁷⁸ normálisnak tekintette azokat a tényeket, jelenségeket, amelyek az „átlagossal” egyeznek meg, illetve gyakoriak. Úgy értelmezte, hogy a normalitás külső ismérve az „átlagosság”, ami arra utal, hogy a megfigyelt jelenség szorosan kapcsolódik a „kollektív lét általános körülményeihez.”¹⁷⁹ Szerinte a társadalom a tagjaitól valamifajta hasonlóságot követel, mivel amit normális társadalmi jelenségnek nevezünk, az éppen ebben a hasonlóságban gyökerezik. A társadalmak eltérő jellege pedig abból adódik, hogy a tagjaitól elvárt „hasonlóság” milyen jellegű, és az adott csoport esetében miért pont ez válik normálissá. Ugyanezt a problémát fogalmazta meg Parsons is, aki szintén az uniformitást tekintette a társadalmi rendszer működését biztosító lényeges elemnek, pontosabban úgy vélte, hogy egy társadalom megfelelő működése attól függ, hogy annak tagjai megfelelően „játsszák”-e a tőlük elvárt szerepüket – és ezáltal egy funkcionális mintát is követnek -, vagy sem. Álláspontja szerint a társadalom olyan uniformizált cselekvő személyeket igényel, akik saját státuszukat azonos módon képesek közvetíteni, és azonos módon fogadják a más státuszoktól feléjük érkező elvárásokat is. A közösség egyensúlyát biztosító uniformitás azonban még Parsons szerint is túlzottan szigorú elvárásnak bizonyulhat egyes esetekben, ezért bevezette a „konformitás” fogalmát is. A fogalom szükségességét azzal magyarázta, hogy „a konformitást (értelmezésében a konform cselekvés a normális cselekvés megfelelője) nem szükséges a cselekvés abszolút uniformitásként értelmezni.”¹⁸⁰ Durkheim és Parsons véleménye szerint azonban ez a fajta normalitás, azaz a homogén normalitás csupán az utóbbi évtizedekben értelmezhető fogalom, mivel arra hivatkoztak, hogy például a kábítószer-használat, az alkoholizmus, stb csak a XX. században váltak társadalmi problémává. A homogén normalitás eszméje tehát a polgári társadalom történetének abban a szakaszában születhetett meg, amikor az intézmények szervezetekké, a termelés üzemszerűvé, az igazgatás hivatalossá vált, és amikor a racionálisan és funkcionálisan felépülő és működő társadalmi szervezetek

¹⁷⁷ Krémer Ferenc: Társadalmi problémák és deviancia – kérdések és kétségek. Belügyi Szemle 1999/6. szám 5. o.

¹⁷⁸ Emile Durkheim: A szociológia módszertani szabályai In: Durkheim: A társadalmi tények magyarázatához. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest, 1978. 76. o.

¹⁷⁹ Durkheim: i. m. 81. o.

¹⁸⁰ Talcott Parsons: The Social System. Routledge Sociology Classics. 1991. 235. o.

alkalmazottaiktól és a velük kapcsolatba kerülőktől is normaszzerűen meghatározott viselkedés tanúsítását várták el. Az érintkezéseknek ebben az újszerű rendszerben az vált normálissá, tehát elfogadottá, aki azon túl, hogy megfelelt a szabályoknak, „hasznosnak” is bizonyult a szervezet számára. Ennek a felfogásnak azonban az volt a problémája, hogy ha a normalitást szervezeti elvárásként értelmeztük, akkor az abnormális viselkedéstípus csupán szervezeten kívüli, „magánviselkedés” lehetett. Társadalmi problémává tehát eleinte nem nőttek ki magukat ezek az „élethelyzetek”, mivel a szervezeti elv szerint funkcionáló társadalmak (így a korai iparosodás társadalmi) egyszerűen marginalizálták azokat a csoportokat, akiket hasznavehetetlennek ítélték. A normalitás-igényre jellemző – előzőekben bemutatott – totalitás azonban így nem vagy kevéssé érvényesülhetett, mivel a magánszféra kezdetben kívül rekedt a szabályozás tárgyán. Azonban mivel szinte minden szervezetre jellemző volt és napjainkban is jellemző, hogy tevékenysége nagyobbik részét önmagán kívülre irányítja, a „külvilág”, tehát a magánélet szabályozása is kívánatosnak bizonyult. A normalitás totalitása a mai álláspont szerint „lágú” és szankcionáló homogenizáció révén terjedt el, azaz az első esetben a fogyasztás és a munka világát szabályozták, majd az második homogenizációs hullám során stigmatizálták az eltérő elvekre alapuló viselkedést tanúsítókat. A homogén normalitás megvalósulását Merton¹⁸¹ a középosztály kiépülésével tekintette megvalósultnak.

3. A deviancia-fogalom megjelenése

Az előzőekben bemutatott társadalmakban is létezhet ugyanakkor nem szabályozott viselkedés. Ez a fajta magatartás – bár nem feltétlenül nyilvánul meg elítélendő tevékenységekben – alkalmas lehet bizonytalanság, konfliktus, konfrontáció keltésére, megbontja a társadalom amúgy is labilis szabályozottságát. A nyugalmat megzavaró problémák devianciaként való meghatározása viszont csak akkor lehetséges, ha azok individualizációjára is végbemegy, tehát ha a normalitás, vagy annak vágya a társadalom valamennyi interakciójára és egyénére is érvényessé válik. Ezáltal beszélhetünk egységes kontrollról egy társadalmon belül, amelytől nem lehet eltérni. Ebben az összefüggésben az egyén már nem csupán saját hasznossága miatt tanúsít (lehetőleg önként) „normális” viselkedést, hanem egzisztenciális érdekei is ezt diktálják. A deviancia tehát ekkor olyan jelenségként, életfolyamatként vagy viselkedésként definiálható, amely destruktív jellege miatt fel nem használhatóvá, nemkívánatosná és stigmatizálttá teszi az egyéneket. Azokat a szempontokat viszont, amik alapján a normálistól eltérőnek tekintünk egy viselkedéstípust, nem egyszerű megfogalmazni. Ezért volt nagyon népszerű Merton tág értelmezést lehetővé tevő deviancia-fogalma: „*a deviáns viselkedés olyan magatartásra vonatkozik, mely jelentős mértékben eltér a meghatározott társadalmi státuszban levő emberek normakészletétől.*”¹⁸² A deviancia tartalmát bővítette Kavolis is, amikor a destruktivitáson az élet, az egészség és a személyes identitás lerombolását értette.¹⁸³ Parsons szerint pedig a deviancia fő jellegzetessége a normatív minták megszegése és a társadalmi egyensúly megzavarása. Továbbá minden, a témával foglalkozó kutató egyetértett abban, hogy a deviancia fogalma az alkalmazkodásra, vagy annak hiányainak hátterére is utal: azaz mi az oka annak, hogy valaki nem képes vagy nem hajlandó követni az érvényben lévő szabályokat? Parsons és

¹⁸¹ Robert K. Merton: Társadalomszerkezet és társadalmi struktúra. Gondolat. Budapest, 1980. 341. o.

¹⁸² Merton: i. m. 344. o.

¹⁸³ Vytautas Kavolis: A Universal Criterion of Pathology. Oxford University Press. Oxford, 1995. 36. o.

munkatársai szerint a válasz az lehet, hogy a reális társadalom mégsem olyan homogén, mint amilyennek lennie kellene.

4. A megsértett közrend

Gyakorlatilag minden korszakban megállja vizont a helyét az a parsons-i nézet, miszerint a reális társadalom mégsem olyan homogén, mint az elérni kívánt, ideális rendre épülő közösség. Ahogy a különböző, elítélt magatartások elnevezése és tartalma társadalmanként és koronként változott, úgy változott az a jogi, gazdasági és szociális normarendszer is, amelyet a szabályszegők veszélyeztettek és megsértettek. A veszélyeztetett jogi tárgyat esetünkben összefoglaló elnevezéssel „közrendnek” nevezhetjük, és érdemes röviden áttekinteni ennek a hatályos jogunkban is használt kifejezésnek a tartalmi elemeit.

A jogirodalomban a közrend-fogalom egyik első elemzője Otto Mayer volt. Mayer az 1895-ben kiadott *Deutsches Verwaltungsrecht* című főművének *Die Polizeiwissenschaft* fejezetében¹⁸⁴ vizsgálja a közrend tartalmát, amikor a jogrendet határozottan elkülöníti a közrendtől. Nézete szerint a közrend a jogrend egy speciális részét képezi, ezért megsértését is a jog uralmát kifejező hatósági aktsussal kell szankcionálni. Mayer már felismerte a közrend és a magánrend közti különbséget is, amikor úgy fogalmazott, hogy a magánrendben elsősorban a társadalom erkölcsi és szokásrendje a meghatározó, és ennek legalapvetőbb érvényesülési területe a magánlakás, mert a magánszféra történései többnyire nem alkalmasak közösségi zavarkeltésre. Mayer azt a későbbiekben is elfogadott álláspontot képviselte, hogy egy jogállamban nem minden károsnak ítélt magatartás igényel rendészeti beavatkozást. Az adott közösség toleranciaszintjének is jelentőséget tulajdonított tehát, mivel egyértelműen elutasította az élet minden területére kiterjedő közhatalmi szabályozás szükségességét. Mayer még tovább árnyalta a közrend fogalmáról alkotott definícióját, amikor a közrendsértéseket vertikálisan tagolta azok súlyossága szerint: nézete szerint létezik a zavarásoknak egy tolerált, jogilag érdektelen – bár más társadalmi normák szerint releváns – köre; vannak olyan rendsértések, amelyek jogellenesek ugyan, de rendészeti beavatkozást nem igényelnek (mert hatósági vagy bírói eljárás is elegendő az elhárításukhoz); végül vannak olyan cselekmények, magatartások, amelyek alkalmasak a jó közösségi rend olyan fokú megsértésére, hogy elkerülhetetlenné válik a rendészetnek minősített beavatkozás.

Részletes elemzést kapunk a közrend fogalomról az osztrák Adolf Merkl tollából is.¹⁸⁵ Merkl úgy tartotta, hogy a rend gyűjtőfogalom: egy, a jogrend részét képező normaösszesség. Amikor az irodalom a közrendet jelöli meg a rendészet tárgyaként, gyakorlatilag jupon kívüli álláspontra helyezkedik, mivel a közrend önkényesen értelmezhető tartalma miatt alkalmatlan arra, hogy jól használható jogi fogalomként funkcionáljon. Nézete szerint ugyanis a közrend, mint értékfogalom mögött olyan közösségi nézetek állnak, amelyek megfelelnek az államilag szervezett társadalom biztonságosnak ítélt életfeltételeinek.

A jelentős német-osztrák hatásra kialakuló hazai jogirodalomban az egyik első fogalom-meghatározás a tárgyban Concha Győzöttől származott: szerinte a „közrend embereknek közös célra való együttműködése, melyet a jog és a természet határol, de

¹⁸⁴ Otto Mayer: *Deutsches Verwaltungsrecht*. Erster Band. Leipzig, 1895. 247. o.

¹⁸⁵ Adolf Merkl: *Allgemeines Verwaltungsrecht*. Wien-Berlin, 1927. 242. o.

amely működés a jogi és természeti határok közt, nemcsak az állami szerveknél, de a magánosoknál is szabad...a közrend egyrészt emberi tevékenységnek, röviden a munkának, másrészt különböző javaknak (vagyon, műveltség, becsület, erkölcs, hatalom) megosztása és összefüggése személyek, helyek és idő szerint.” A jogi rend mellett a közrend tartalmát Conchánál a társadalmi rend fogalmán túl az emberek együttműködésének automatikus összhangja fejezi ki, amelynek szerves része a jog és a jogszolgáltatás. Ez utóbbi pedig nem a társadalmi rend keletkeztetője, csupán leképezője! A társadalmi rend sérelme esetén történő hatalmi beavatkozás ugyanakkor problémát vehet fel, mivel a társadalom az egyének sokaságából tevődik össze, amelyben az egyén sérelme nem mindig tűnhet jelentősnek, továbbá az sem könnyíti meg az állam helyzetét, hogy ebben az esetben a sérelmet is a társadalom tagjai okozzák. Concha a rendőrségre ruházta a társadalmi rend feletti őrködés hálátlan feladatát, mivel szerinte „a rend az emberi erőknél, javaknak, tevékenységnek belső összefüggése, a rendőrség pedig e belső folyamatnak csak időleges külső támogatója, őrködő szolgálatának hozzátvetőleges, hamaros eszközeivel. Mint a jó orvos, óvhatja, támogathatja, időleg helyettesítheti az organizmus működését, de nem teremtheti.”¹⁸⁶ Concha hangsúlyozta azt is, hogy elsődlegesen a veszély elhárítására kell törekedni, hiszen a közrendsértések nem merülhetnek ki pusztán emberi magatartásokban, mert „a természet rendjének megbomlása (tűzvész, árvíz, hegyomlás, pestis) is megbontja az állam és a társadalom rendjét.”¹⁸⁷ A közrend megőrzése tehát Concha álláspontja szerint történhet büntetőjogi és közigazgatási jogi eszközökkel is, utóbbi pedig a kihágási jog és a közigazgatási büntetőjog által a közrend nem jogi területére is befolyást gyakorol. Vannak ugyanis olyan cselekmények, amelyek nem egy konkrét (közigazgatási) norma megszegését jelentik, hanem elkövetésükkor a jog tulajdonképpen egyes társadalom rendjét zavaró magatartásokat szankcionál.

Conchához hasonló rendfogalommal lépett fel Tomcsányi Móric is,¹⁸⁸ aki a jogrendet a rend és a közrend fogalma közé kívánta elhelyezni. Tomcsányinál a „rend” ontológiai kategóriaként funkcionált, a jogrend pedig „az életviszonyok különböző, tényleges rendjére vonatkozó jogi szabályozás eszmei állapota. A rend valami tényleges, a jogrend eszmei állapot.”¹⁸⁹ Klasszikussá vált példájában megmagyarázta a különböző rendsértések közötti eltéréseket is: „Ha a közforgalmi úton egy jármű beleütközik egy másikba, megzavarodik, megsérül a közlekedés tényleges rendje, de megsérül egyben a közlekedés jogi rendje is, amely az óvatos haladást, a menetsebesség mérséklését, a kocsik közötti bizonyos távolság megtartását írja elő. A törvény a jogi rend megsértése miatt bünteti az összeütközések okozóit. Előfordulhat, hogy a jogi rendezés, a jogi szabályozás nyilvánvalóan rossz, vagyis a jogi rend helytelen: tegyük fel, hogy a jogszabályok megengednék, hogy a kocsik az út ugyanazon oldalán egymással szemben is közlekedhessenek. Az ilyen közlekedés nem sértene a közlekedés jogi rendjét, de annak tényleges, természetes rendje, állapota az előforduló sok baleset miatt ugyancsak tökéletlen volna. Ha viszont valaki egy színházi helyiség nézőterén elővigyázatosan, s a közönség részéről észre sem véve szivarra gyújt, kihágást követ el, mert bár a színházi előadás tényleges rendjét nem sértette meg, de megsértette a színház jogi rendjét, azt a jogszabályt, amely a tűzveszély elkerülése érdekében, kivételt nem ismerve a legkisebb, legóvatosabb

¹⁸⁶ Concha Győző: A rendőrség természete és állása szabad államban. MTA. Budapest, 1903. 298. o.

¹⁸⁷ Uo. 299. o.

¹⁸⁸ Tomcsányi Móric: Rendészet-közigazgatás-bírói jogvédelem. Budapest, 1929. 2. o.

¹⁸⁹ Uo. 3. o.

*rágyújtást is tiltja és bünteti.*¹⁹⁰ Az első példa szerint tehát a jogrend sérelme nélkül is zavar támadhat a társadalom működésében, míg a második esetben éppen fordítva: a jogrend sérül anélkül, hogy a „tényleges rend” megváltozna.

Hazai jogirodalmunkban említést érdemel még Tóth Lajos munkássága is¹⁹¹, aki szintén a német irodalmi hagyományokra támaszkodott a közrend-definíciójában: „a közrend mindama normák foglatát jelenti, amelyeknek érvényesítése a mindenkor uralkodó szociális és etikai felfogásoknak megfelelően az emberi együttélés elengedhetetlen előfeltételeit képezik.”¹⁹² Mivel definíciója 1938-ban született, a viharos politikai változások is nyomot hagytak rajta, hiszen Tóth álláspontja szerint *„amíg a korábbi közrendfogalom megkülönböztető eleme az, hogy a liberalizmus társadalmának általános és absztrakt értékszéméletén épült fel, addig a jelenlegi közrendfogalom jellegzetessége az, hogy egyenesen és kimondottan a népiségen nyugvó nemzeti szocialista mozgalom (Volksbewegung) konkrét rendjén épül fel.”*¹⁹³

Az előzőeket összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy a társadalmi normákat, elvárásokat megsértő magatartások a társadalom működésének és a társadalmat alkotók mindennapjainak háborítatlanságát is megzavarják. Ez a zavaró tényező az amúgy is nehezen fenntartható közrend sérelméhez vezethet, ráadásul a közrend zavaraihoz és a hatósági beavatkozás előidézéséhez nem is feltétlenül szükséges jogellenes magatartást tanúsítani. A jogalkotónak tehát időről-időre érdemes felülvizsgálni a közrend védelmében alkotott szabályozások, normák hatékonyságát és ha a társadalmi érdekek, elvárások megkívánják, célszerű a normák átgondolása, aktualizálása is.

5. A deviancia a gyakorlatban

Az elméleti áttekintés után érdemes egy-egy „zavaró magatartás” gyakorlati példáján szemügyre venni, hogyan reagál a társadalom és a jogalkotó, ha mindennapi tevékenységében kényelmetlenségbe ütközik. Egy jelenség zavaró hatása különösen jelentős, ha közterületen szembesülünk vele. Így van ez a koldulás és a prostitúció esetében is, amelyeknek napjainkban is változó megítélése, sok vitát kiváltó szabályozása kiváló példa lehet az előzőek szemléltetésére.

5.1. A koldulás

A koldulás – nem jogi szemmel nézve – nevezhető a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen javak rendszeres kéregetéssel való összegyűjtésének is. Megítélése azonban sosem volt egyértelmű. A koldus már az ókori Görögországban védelemben és szűkre szabott vendégjogban részesült anélkül, hogy állandó tartózkodásra igényt tarthatott volna. A görögök felfogása szerint a koldusok az istenek oltalma alatt álltak és bántalmazóikat megbüntették. A filozófus Diogenész követői tévesen értelmezett megalázkodásból éltek koldusként, az ókori Rómában pedig szokásban volt, hogy a hajótöröttek a szerencsétlenségüket ábrázoló képpel koldultak. A császárkorban a koldulás már mesterséggé fajult, annak minden visszaélési lehetőségével: egyesek kitett gyermekeket vettek magukhoz és megcsonkítva, szánalomkeltő külsejüket kihasználva koldulásra

¹⁹⁰ Uo. 3-4. o.

¹⁹¹ Tóth József: A rendészeti ténykedés alakjai. Eger, 1939. 48. o.

¹⁹² Tóth József: A rendészeti fogalom a nemzetiszocialista államban. Szt János Nyomda. Eger, 1938. 42-59. o.

¹⁹³ Uo. 60. o.

kényszerítették őket. A középkori városok egy részében éppen az említett visszaélések megakadályozása érdekében hamarosan jogi úton szabályozták a koldulást, bevezették a koldusbíró intézményét, aki a csalókat kiszűrte és lehetőség szerint meg is büntette. A hagyomány a legtöbb társadalomban alamizsnát „írt elő” a koldusoknak, és az egyház is támogatta a kéregetőket, így a koldusok gyakran valamilyen módon részét képezték a kisebb-nagyobb közösségeknek. A kereszténység elterjedésének és az egyház szegény-patronáló szerepének is köszönhető, hogy a XVI-XVII. századra a koldulás megítélése és szabályozása Európa-szerte összefonódott a szegénygondozás kérdésével. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a „szegény” fogalom a legtöbb kultúrkörben a ténylegesen vagyontalanokon kívül felölelte a koldusokat, a vándorlókat, a beteg, család nélkül élő nagykorúakat, később pedig a család nélkül maradt gyermekeket is. A feudális korban a szegényügy kezelését a katolikus egyház hatására társadalmi feladatnak tekintették, a gondoskodás alapvető mozzanatait a helyi szinten szerveződött egyházközségek látták el. Az az elképzelés, hogy állami, vagy valamely állami, központi szerv is felvállalhatná a tevékenységet, csupán a XVIII. században látott napvilágot. Ám a korai felfogás szerint a koldusok, csavargók, munkakerülők azon túl, hogy bizonyos esetben szánalmat keltettek az emberekben, államra veszélyes népségnek is számítottak. Lényegében kezdetben az összes, a koldulást szabályozó nemzeti-helyi jogforrás rendészeti, igazgatási vonatkozásban foglalkozott a kéregetőkkel, és ezzel párhuzamosan a csavargással – és ezek büntetőjogi következményeivel. A szabályozások – és itt érhető nyomon a társadalmi normák születése és változása – kivétel nélkül megkülönböztetnek segítségre érdemes és érdemtelen koldusokat, és a koldusok különböző „kategóriájához” kapcsolták az őket „megillető” ellátásokat. (Ellátásként ispotályok, szegényházak, menedékházak jöhettek szóba, többnyire munkavégzési kötelezettséggel.) Ha büntetni kívánták a megélhetéssel nem rendelkező nincstelen, dologházakba, visszaesők esetén fogházakba utalták az ún. „hivatásos” koldusokat, csavargókat.

Megállapítható, hogy egyik európai államban sem nézték jó szemmel a kóborló életmódot folytatókat és a többnyire velük azonosított koldusokat. Angliában munkakényszerrel egybekötött dologházakba, szegényházakba „utalták” őket, Franciaországban pedig egyenesen büncselekménynek tekintették a koldulást. 1764-től arra is lehetőség volt, hogy ún. maison de correction-okban, büntető dologházakban, vagy fenyítőházakban tartsák elzárva a koldusokat, akik csupán a Code Pénal megalkotásától minősültek kihágást elkövetőnek. Poroszországban sem volt másként, mivel a közerkölcsöt, a közrendet és a polgárok tulajdonát féltették a felügyelet nélkül kószálóktól. Az 1794-es porosz Allgemeines Landrecht volt az első általánosan érvényes porosz jogforrás, amely törvényesen szabályozta a szegényügyet, és a településeket kötelezte elszegényedett lakosaik támogatására, eltartására. Ausztriában már jóval korábban, 1552-ben pátensben rendelkeztek arról, hogy a községek, városok tartsák el az ott honos szegényeket. 1775-ben Mária Terézia bocsátott ki rendeletet a „koldusok és kóborlók megrendszabályozásáról”. Udvari tisztviselője, Josef Sonnenfels pedig az általa írott egyetemi tankönyvben azt hangsúlyozta, hogy a munkakerülőket és a koldusokat nem szabad eltűnni, ha szükséges, meg kell őket büntetni. II. József viszont egységes alapelvek szerint kívánta rendezni az elsősorban koldus-kérdésnek tekintett szegényügyet.

Belgiumban az 1891-ben kiadott Loi pour la repression du vagabondage et de la mendicité című törvény szabályozta a csavargók és koldusok életkörülményeit. A belga igazságügyi minisztérium Európában elsőként központi nyilvántartást készített a szegényekről, akiket három kategóriába soroltak. Az első csoportot a tizennyolcadik

életévüket betöltött, hivatásos vagy veszélyesnek nyilvánított csavargók vagy koldusok alkották, akiket bírósági döntés alapján két évtől hét évig terjedő határozatlan időtartamú szabadságvesztés-büntetésre ítéltettek, amit ún. koldustelepen (depots de mendicité) kellett letölteniük, ahol munkakötelezettség alatt álltak. A második kategóriát az önhibájukon kívül szerencsétlenné vált, koldulásból élő rokkant, beteg személyek alkották, akik békebírói döntés alapján ún. maison de réfuge-okban nyerhettek elhelyezést, szintén határozatlan időre. Azonban az előző kategóriába soroltakkal szemben őket akarattuk ellenére nem lehetett egy évet meghaladóan az intézetben tartani. Végül külön rendelkeztek a tizennyolcadik év alatti koldusokról, akiket legfeljebb huszonegy éves korukig ún. écoles de bienfaisance-okba utalhattak, amik egyfajta javítóintézetekként funkcionáltak. Ezekben az intézményekben nevelés is folyt, hiszen általában hat hónapi bentlakás után ipari iskolába, vagy megbízható, megélhetést nyújtó foglalkozást űző családok gondozásába adták a fiatalokat. Norvégiában 1900-tól rendelkezett törvény a „munkakerülésről, koldulásról és iszákosságról”, amellyel a munkával nevelés elvét kívánta megvalósítani a jogalkotó. A norvég törvény a munkaképes csavargókat és koldusokat szabadságvesztéssel sújtotta, ha nem vállalták a részükre felajánlott munkát. A szabadságvesztés mértéke három hónaptól hat évig terjedhetett és nemcsak fogházban, hanem kényszerdologházban is lehetőség volt a végrehajtására.

A fenti szabályozásokon túl az 1885-ös III. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus és az 1895-ös V. Börtönügyi Kongresszus működése is hatott az európai államok szegénypolitikájára. Az 1885-ös római kongresszuson kongresszusi határozat született arról, hogy az államnak kell gondoskodnia arról, hogy mindenki megtalálhassa a képességeihez illő és megélhetési lehetőséget is biztosító munkát. Ugyanakkor azt is kimondták, hogy aki ilyen feltételek mellett nem tanúsít beilleszkedő, együttműködő magatartást, hanem visszatér a csavargó életmódhoz, azt dologházzal lehessen büntetni. Az 1895-ös párizsi kongresszus a társadalom jelentőségét árnyalta: megállapítást nyert, hogy a társadalom jogosan alkalmazhat kényszerítő társadalmi- és rendszabályokat a csavargók, koldusok ellen. A csavargók és kéregetők csoportján belül megkülönböztették a rokkantakat, és azokat, akik betegségük miatt segélyre szorultak (ezért a kongresszus támogatta a magánsegélyezés és a patronázs-mozgalom fejlesztését); az alkalmi csavargókat, valamint a hivatásos csavargókat és koldusokat. A rokkant és beteg, egyéb létfenntartási lehetőséggel nem rendelkezők részére a segélyezés kidolgozását szorgalmazták, az alkalmi kéregetőket, csavargókat pedig menhelyekre gyűjtve kívánták támogatásban részesíteni, ahol kötelező munkavégzést írtak elő. A hivatásos „rendzavarókra” bírói ítélet alapján munkatelepi vagy dologházi elhelyezés várt. A kongresszus kiemelte, hogy a munka ezeknek a személyeknek az esetében nem csupán a büntetés szerepét tölthetné be, hanem a társadalomba visszailleszkedés lehetőségét is jelenti.

Egy, a dolgozat első részében bemutatott közrend-fogalommal kapcsolatos témát járt körül a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület 1910. évi brüsszeli közgyűlése is, amelyen a közveszélyesség fogalmát elemezték. A közveszélyes személyeket – akikkel szemben akár bűncselekmény hiányában is megalapozottnak tartották a bírósági eljárást – két csoportba sorolták: megkülönböztették azokat, akik koldulással és bagatell-bűncselekmények elkövetésével tartják fenn magukat, vagy akik a mértéktelen alkoholfogyasztás miatt tartóssá vált személyiségzavaraik miatt követnek el kisebb vagyoni vagy személy elleni bűncselekményeket; és azokat, akik „profi” bűnelkövetők. A közgyűlésen az első csoportba sorolták a csavargókat, a koldusokat, a munkanélkülieket és a leépült alkoholistákat, akiket szociális állapotuk miatt tartottak közveszélyesnek. Számukra a határozatlan időtartamú,

munkakényszerrel kombinált szabadságvesztést tartották célravezetőnek, nevelő hatásúnak, és támogatták a dolgházak számának gyarapítását. Gyakorlatilag az ekkor megfogalmazott ideológia – amely szerint a szegénység bűn illetve bűnök forrása –, legitímálta azt az 1960-as évekig elfogadott állami funkciót is, amely megengedte, hogy bizonyos csoportokkal szemben az állam szociális funkcióit, feladatait a büntető felelősségre vonással helyettesítsék.

A koldusügy mint megoldásra váró probléma Magyarországon is ismert volt már a középkorban is. Elsősorban a városokat érintő jelenségről volt szó, mivel itt gyűlt össze nagy számú megélhetés és vagyon nélküli ember (akár szökött jobbágy, akár jobb keresetet remélő iparos, napszámos), ezért a szegényügy a város gyarapodásával arányosan terhelte annak „kasszáját” és mindennapjait. Eleinte az ispotályok számának növelésétől várták a helyzet javulását, de hamarosan rendészeti jellegű szabályok is születtek, amelyekkel egyrészt az idegen városokból érkező koldulókat kívánták távol tartani, másrészt a „saját” kéregetők tevékenységét szabályozták. Elterjedt, hogy már a vámszedőknek is előírták, hogy az idegen koldusokat ne engedjék a falakon belülre, illetve a már bent tartózkodókat ki lehetett toloncolni.¹⁹⁴ III. Károly 1723-ban a Helytartótanácson keresztül kívánta szabályozni a szegényügyet, így 1724-ben a Helytartótanács fel is szólította a törvényhatóságokat, hogy a külföldi csavargókat távolítsák el az országból, a belföldi koldusokat pedig kényszerítsék munkára - a munkaképtelenekről „természetesen” származási községük volt köteles gondoskodni.

1775. október 12-én adták ki Mária Terézia már említett ausztriai rendelete nyomán a Helytartótanács 4698. számú „A koldusok és csavargók megrendszabályozása” címet viselő rendeletét, amelyben a kóborlókat külföldiekre és belföldiekre osztották. A külföldiek lehettek elszegényedett vándorló iparossegédek, foglalkozás nélküli kóborlók és „nyomorúságos bolyongók”, akiket származási helyükre kellett visszatoloncolni. Nevüket a határon szolgálatot teljesítő tisztek feljegyezték, és amennyiben újból elfogták őket az ország határain belül, dolgházba utalták. A belföldi kóborlók lehettek szabad költözési joggal bíró jobbágyok, szökött parasztok, vagy alkalmazásban álló személyek. Külön foglalkozott a Helytartótanács azokkal, akik sérülést, fogyatékoságot tettenve koldultak, és szigorú utasítást adott ki a törvényhatóságok számára a koldusokkal kapcsolatban. Ezen rendelkezések értelmében minden törvényhatóságnak össze kellett írni a nem valamely intézményben (kórház, szegényház, alapítványok) tartózkodó koldusokat, és ezt az összeírást fel kellett terjeszteni a Helytartótanácsához. A koldusok összeírásakor – börtönbüntetés terhe mellett- kötelezni kellett a nincsteleneket arra is, hogy költözzenek vissza származási helyükre, vagy arra a helyre, ahol legalább három évig valamilyen munkát végeztek. Az elköltözéshez útlevelet kellett kiállítani a részükre, és hat héten belül át is kellett települniük a megjelölt községbe, vagy városba. Ha nem költözött el az illető, „ellenszegülőként” előállították, és 3-4 hetes elzárás után ismét útlevelet adtak neki, de ha ezután is helyben maradt, kenyéren és vízen, szigorú munkára szorítva tartották fogva. Az ellenszegülőkkel azonos módon rendelték büntetni azokat, akik bár munkaképesek voltak, koldulással keresték a kenyerüket a lakóhelyükön. Meg kívánták akadályozni a koldusok közti házasságkötést és közrendvédelmi szempontok miatt a vagyon elleni bűncselekményekkel gyanúsítható, megélhetés nélküli vándorokat sem nézték jó szemmel. Ám a 4698/1775. számú rendeletben Mária Terézia – hazánkban újszerű módon – a

¹⁹⁴ Így járt el Győr városa is. Lásd: Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen: Corpus Statutorum Hungariae Municipium. Budapest, 1904. V. 522. o. és Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. Budapest, 1941. Palaestra Calasantiana 37. szám.

nagyvárosokban dologház létesítését is előírta. Célja az volt, hogy a segélyre „érdemes” koldusokat elválassza a munkaképes dologkerülöktől, ezért elrendelte, hogy a koldusokat minden községben évente össze kell írni, olyan módon, hogy a felvett adatokból kiderüljön a koldus életkora, születési helye, koldulásának oka, esetleges egyéb megélhetési-élelemszerzési forrása, és az, hogy van-e élő rokona, aki őt segítheti. Az összeírásakor orvosok is megvizsgálták a koldusokat, hogy ha szükséges, ispotályba küldhessék a rászorulókat. A rászorulók között is különbséget tett a rendelet elesettségük szerint: „egészen rászoruló” volt, akinek mind elhelyezését, mind étkeztetését és ruházódását biztosítani kellett; „háromnegyed, fél, negyed segélyre szoruló” volt, akiknek elszállásolása rokonoknál vagy más személynél megoldható volt, de ebben az esetben az ételmezésére, ruházódására kiutalt pénzt a gondviselő kapta meg. A munkakerülőket fizikumuk szerint katonáskodásra vagy egyéb munkavégzésre kötelezték. Úgynevezett kolduspénztárak felállítására is sor került, amelyek bevételét templomi perselypénzből (évente négy alkalommal gyűjtöttek ilyen célra), havonta bizonyos összeget felajánló jótékonykodók adományaiból, pénzbüntetések bevételeiből, színházak jótékonyági játékaiból, stb. biztosították. A szegényügy adminisztrációját a városokban a rendelet értelmében az ún. perceptor látta el, aki a kötelező nyilvántartások vezetése mellett az ún. koldusátya választását is megszervezte – a koldusátya egy idősebb koldus volt, aki a városnegyedben élő koldusok állapotáról tartozott jelentéssel a perceptornak. Az uralkodó elrendelte, hogy a koldusok gyermekeit mesteremberekhez kell nevelés céljából adni, hogy 15. illetve 18. évköre mesterséggel rendelkezzenek. A kevesebb alamizsna-lehetőséggel rendelkező falusi koldusok esetében előírták, hogy a bíró és egy esküdt negyedévente felkeresi a földesurat és a tőle kapott alamizsnát heti rendszerességgel szétosztják a rászorulók között. Mivel a házaló koldulást megtiltotta a rendelet, hetente egy alkalommal a városi koldusok ügyeiért felelős perceptor is alamizsnaosztást tartott, ám ekkor a koldusátya és a rendőrigazgató jelenlétében a koldusok is előadhatták a panaszukat.

A rendelet eredetileg 1818. január elsejétől kötelezte volna a törvényhatóságokat a szegényügy megreformálására, de végrehajtására alig volt példa. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a reformkor végén angol mintára több dologház is létesült (Kolozsváron, Pozsonyban, Kassán), és a Pest megyei kapitány, Balla Károly 1841-ben kidolgozott egy csavargásról szóló jogszabálytervezetet is, de az 1848-as forradalom hevében nem foglalkoztak kellő mélységgel a kérdéssel.

A kiegyezés után született első községi törvény, és az 1862-es szegényügyi törvény a koldulók, csavargók megrendszabályozását kifejezetten községi hatáskörbe utalta. Jelentősebb jogi szabályozást a továbbiakban csupán az 1879. évi XL. tc. (Kbtk.) 62-69. §-ai tartalmaztak, de ez a jogszabály nem differenciálta a csavargók és más szegények rétegét, és bár nem tette lehetővé az elítéltek nevelését sem, kifejezetten tiltotta a kényszermunkát is. Az így előállt joghézagot 1912-ben felismerte Pekári Ferenc főkapitány-helyettes is, aki az önhibájukon kívül saját maguk fenntartására képtelen egyének esetében nem tartotta helyénvalónak a büntetőjogi felelősségrevonást és szociálpolitikai segítő intézmények létesítését javasolta. Megállapítását azzal indokolta, hogy a csavargás miatt elítélt személyek mintegy 30 %-a annyira elesett, hogy képtelen a megélhetését biztosítani, de nagy számuk miatt az egészségügyi intézmények sem tudják befogadni őket. Jobb híján többnyire saját kérelmükre rendőrségi fogházakban helyezik el őket, ahol megpróbálják

ellátásukat biztosítani, de ezzel viszont a rendőrség zavartalan működését veszélyeztetik.¹⁹⁵ A dolgházi elhelyezést javasolta dolgozatában már 1891-ben Nagyiványi Fekete Gyula is,¹⁹⁶ aki a dolgházakat elsősorban munkára nevelő, javító jellegük miatt tartotta hasznosnak. A törvényhatóságok sem mutattak különösebb buzgalmat a koldulás szabályozásában, talán csak Eger volt kivétel ez alól, ahol 1905-ben a képviselőtestület szabályrendeletet hozott az utcai koldulás megtiltására és a tilalom fenntartását a rendőrség határákörébe utalta.

A szabályozás hiányosságait észlelve az Igazságügyi Minisztérium 1907-ben megbízta Finkey Ferencet, hogy készítsen egy törvénytervezetet a koldulás és a csavargás megakadályozásáról. Finkey a már ismertetett büntetőjogi kongresszusok és az ekkor már működő belga és norvég szabályozás hatására önálló törvény hozását szorgalmazta, amely a „csavargás, koldulás és iszákosság megakadályozásáról” szólt volna.¹⁹⁷ Finkey a csavargás és koldulás megszüntetését a nyomor csökkentésében és az általános társadalmi viszonyok javításában látta, de szükségesnek tartotta a szegényházak és menhelyek számának növelését is. Felismerte, hogy a probléma egyrészt a munkanélküliségből táplálkozik, ezért javasolta munkaközvetítő szervezetek, munkásszállások létesítését. Célul tűzte ki az úgynevezett „nomád életet élő népek és kóborlók” – azaz a cigányság – letelepítését és munkára nevelését is, és a hivatásos kóborlók és koldusok elhelyezésére a dolgházakat ajánlotta. Elődeihez hasonlóan tipizálta a koldusokat: a valóban betegeknek és nyomorékoknak társadalmi gondoskodást nyújtó intézmények szervezését javasolta, a pillanatnyi állástalanságuk miatt alkalmi koldulásra kényszerülőket szintén állami gondozásra bízta volna, míg a hivatásos – de munkaképes – csavargókat határozatlan időre dolgházba kívánta utalni, és részletesen foglalkozott a dolgházak belső rendjével. Hatására a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. tc. lehetővé tette a csavargók dolgházi munkáltatását, ugyanakkor a jogszabály nem adott kellő mérlegelési lehetőséget a dolgházba utalást elrendelő hatóságnak, és nem kötelezte a hatóságokat arra sem, hogy bizonyítsák, hogy a „veszélyes” személyt nem a kényszer vitte-e koldulásra, csavargásra a fokozódó munkanélküliség miatt.

Látható tehát, hogy a hazai szegényügyi szabályozás az első világháborút megelőzően többnyire rendészeti jellegű volt. A két világháború között azonban a társadalmi felelősségvállalás elve is kezdett meghonosodni, ezt jelezte például az, hogy a szegényügy és a kolduskérdés a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe került. A társadalmi gondoskodásra ugyanakkor helyi szinten is volt példa: az első világháború előtt a koldulást egyértelműen szankcionáló Egerben például 1927-ben bevezették az ún. „egri norma” rendszerét, ami azt jelentette, hogy városi és egyházi szegényügyi bizottságok alakultak, amelyek nyilvántartást készítettek a rászorulókról és felkérték azokat a kereskedőket, akikhez rendszeresen betértek a kéregetők, hogy havi megajánlással váltsák meg a koldusoknak adott összeget. Cserébe a kereskedők egy nyomtatványt kaptak a várostól, amin a „*Tilos a koldulás! Az üzlet tulajdonosa a segélyezést havonként megváltja.*” felirat állt. A koldusok ennek hatására egyre nagyobb számban választották inkább a bizottságoktól igényelhető segélyezés lehetőségét, és gyakorlatilag megszűnt a közterületi koldulás jelensége. Az „egri norma” nemcsak pénzbeli segítséget jelentett: családok jutottak

¹⁹⁵ Pekári Ferenc: A csavargásról. Büntetőjogi dolgozatok Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1912.

¹⁹⁶ Nagyiványi Fekete Gyula: A dolgház és lakói. Magyar Jogászegyesületi Értekezések, Budapest 1891.

¹⁹⁷ Finkey Ferenc: A csavargás, koldulás és iszákosság törvényi szabályozásához. In: Büntetőjogi értekezések. 1910. április. 8. füzet.

napi ebédhez, kenyéradaghoz, tüzelőhöz, ruhaneműhöz, de lehetőség volt lakbér-segély igénylésére is. Az eredetileg a ferences rend egri házfőnöke, Oslay Oswald által meghirdetett „egri norma” keretében szegénygondozó testvérek, valamint hivatásos és önkéntes gondozók is felkeresték a nélkülözőket, és környezettanulmány elkészítése után aktív ápolással is segítettek az egyedül maradt betegek, idősek életét. A program sikerét mutatja, hogy 1931-ig nyolc város vette át ezt a gondozási módszert, sőt a 172.000/1936. BM. rendelet értelmében az „egri normát” „magyar norma” néven alkalmazni kezdte a legtöbb magyar város. Ezeken a helyeken a BM. rendelet kimondta a koldulás megszüntetését, de máshol is csak koldulási engedély birtokában lehetett kéregetni. Ilyen engedélyt viszont csak önhibáján kívül segíezésre szoruló, erkölcsrendészeti szempontból kifogástalan előéletű nagykorú magyar állampolgár kaphatott, de az engedély csakis olyan helyeken volt kiváltható, amelyek nem minősültek városnak, gyógy- és üdülőhelynek, valamint ahol nem vezették be a „magyar normát.” E főszolgabíró által kiadott, és a járása területén legfeljebb három hónapig felhasználható engedély a visszaélések elkerülése érdekében átruházhatatlan volt. Ha a jogosultja betegség vagy más ok miatt maga nem volt képes a koldulásra, a papíron fel kellett tüntetni a helyette adományt gyűjtő – nagykorú – hozzátartozója adatait. Lehetőség volt az okirat visszavonására is, ha jogosultja vagyoni helyzetében kedvező változás következett be, vagy ha ellene közrendészeti szempontból kifogás merült fel. Pécssett – az egri normából kiindulva – viszont a koldusokat egy telepre gyűjtötte össze a város, ahol a munkaerejüket felhasználva házakat építettek nekik. A megélhetést a telep melletti mezőgazdasági termények előállításával foglalkozó gazdaság biztosította az ott lakóknak, akik a kerti munkák révén saját napi ételkészletüket is meg tudták termelni. A kezdeményezés hatására a város megszüntethette a szegényházát, amely kórházként működött tovább.

5.2. A prostitúció

A koldulás szabályozásához hasonló utat járt végig a XIX- XX. század fordulóján a prostitúcióra vonatkozó hazai reglementáció is. A jelenségre vonatkozó központi szabályozás ebben az esetben sem bizonyult eredményesnek, de helyi szinten kisebb sikereket lehetett elkönyvelni.

A XIX. század közepén, a kiegyezés idejére Budapest dinamikus fejlődő nagyvárossá nőtte ki magát, ahonnan a szórakozási lehetőségek sem hiányozhattak. A szórakozás, az éjszakai élet megszokott részévé vált a – meglehetősen nagy számban működő – bordélyok felkeresése, igaz, ez a rendkívül elterjedt nemi betegségek miatt nem mindig jelentett felhőtlen örömet. A rizikó ellenére a kor erkölcsisége egyedül a prostitúciót engedélyezte, mint házasságon kívüli szexuális kapcsolatot, ezért a korábban tiltottnak minősülő kéjelgés lassanként a hatóságok által megtűrt, de mindenképpen szabályozott és a társadalom által felügyelt, ellenőrzött jelenséggé alakult át.¹⁹⁸

A szabályozásra a hazai viszonyok között leginkább a „bujakór” terjedése miatt volt égető szükség. Már 1863-ban, a Grosz Lajos által írt Orvosi Rendőrség című könyv lapjain felmerült az a javaslat, hogy a kéjnök számát korlátozni kellene, de legalábbis rendszeres orvosi vizsgálatra kellene járniuk, lehetőleg hetente kétszer. Mivel ekkorra szinte átláthatatlan és ellenőrizhetetlen szabályok szerint nyíltak a bordélyok, a lokálok és az ún. éjjeli kávéházak, a főváros közgyűlése 1867-ben nem halogathatta tovább a jogi keretek

¹⁹⁸ Forrai Judit: Visszatekintés a budapesti prostitúció múltjára. *Belügyi Szemle* 1997/5. szám 105-119. o.

megteremtését sem: a 33474/1867. számú szabályrendelet kiadását követően 1867. október elsejétől – Magyarországon elsőként – már hivatalosan is lehetett bordélyt működtetni a fővárosban. A szabályozásnak azonban megvoltak a hiányosságai is: a rendőrség gyakorlatilag különösebb korlátozás nélkül adta ki a bárcát az azt igénylőknek – de a bárcás „lányok” személyazonosságát (akár csak nevük valóságát) nehezen lehetett ellenőrizni. Ez a szabályrendelet hallgatott a bordélyon kívüli kéjelgésről is, és nem szabályozta a prostitúció utánpótlásáról gondoskodó leánykereskedelmet sem. Az utóbbi jelenség szabályozása nem sokat váratott magára: először 1869-ben BM. rendeletben próbáltak gátat szabni a magyar nők külföldre vitelének, de kevés eredménnyel. Általánosságban azonban kijelenthetjük, hogy a prostitúcióhoz köthető egyéb – önmagukban nem feltétlenül jogellenes – cselekmények szabályozását is csak jelentős késéssel valósította meg a jogalkotó. Például országos hatáskörű szabályozásban a terjedő nemi betegségek ellenére is csak 1876-ban, a közegészségügy rendezéséről szóló XIV. törvénycikkben találkozhatunk a témával, de ez a jogforrás is csupán tömören rendelkezett: „A kéjelgési ügy, a mennyiben a közegészségre vonatkozik, rendeleti uton szabályoztatik.” és „a bujakór nagyobb terjedelemben történt felmerülte alkalmával, az azokban szenvedő egyének gyógykezelés alá vétessenek.”¹⁹⁹ A prostitúcióról szóló részletes szabályokat azonban sem az 1879-ben megszületett kihágási törvény, sem a leánykereskedelmet szabályozó 1912. évi XLIX. tc. nem tartalmazott, és a kerítésre vagy futtatásra szankciókat kilátásba helyező 1908. évi XXXV. és 1912. évi LXII. tc. sem befolyásolta lényegesen a helyzetet.

Érdemi változás az 1880-as évektől kezdődött, amikor az 1881. évi XXI. törvénycikkben bevezették a rendőrorvosok intézményét, akik a rendőrség keretein belül működő szakközegként az örömlányok egészségügyi állapotát voltak hivatottak ellenőrizni. Működésüknek köszönhetően csökkent a nemi betegségek aránya, bár az orvosoknak nem volt könnyű dolguk: egy 1893-as adat szerint ebben az évben a hivatalosan nyilvántartott 1131 fővárosi kéjné vizsgálatát –heti két alkalommal- mindössze 14 orvos végezte.²⁰⁰

1884-től pedig a 837/1884. számú szabályrendelet értelmében már nemcsak bordélyban dolgozhattak legálisan a prostituáltak, hanem ún. magánkéjnök is fogadhatták a kuncsaftokat. A hatóságok ezzel az illegális, titkos kéjnök számát próbálták csökkenteni, hiszen az 1867. évi szabályrendelet ellenére a prostitúció korántsem korlátozódott a bordélyokra, továbbra is jelen volt a főváros közterületein a Körúttól egészen az eldugottabb mellékutcákig. Lassanként ismerték csak fel, hogy az a kezdeti elképzelés, amely szerint a kéjelgés a bordélyok révén központosítható, és ezáltal ellenőrizhető és megadóztatható, tévesnek bizonyult. 1900-ra ezért tovább enyhült a szabályrendeletek szigora, ugyanis a 49 465. Főkap. I. 1990. rendelet alapján ún. egészségi lappal bíró nők (1907-től: igazolványos kéjnök) is fogadhatták a szexuális szolgáltatást keresőket.

A századfordulót követően tehát többféle prostituált-típust ismert el a rendőrhatalóság és a társadalom is. Továbbra is fennmaradt az ún. „bárcás nők” rétege, akik dolgozhattak az 1928. május elsejéig fennálló bordélyházakban, vagy magánlakásokon és kijelölt kávéházakban is fogadhatták a vendégeiket. Bárcát azonban csak az a tizenhetedik életévét betöltött nő válthatott, aki már igazoltan nem volt szűz és alávetette magát a heti két alkalommal kötelező orvosi vizsgálatnak. „Átmeneti” réteget képeztek a prostituáltak és az „elfogadott” megélhetéssel rendelkező nők között a magánkéjnök és az egészségügyi lapos vagy igazolványos kéjnök, akik szintén a tizenhetedik évük betöltését követően válhattak ki

¹⁹⁹ 1876. évi XIV. törvénycikk

²⁰⁰ Anka László: A budapesti prostitúció és szexpiac története a boldog békeidőkben In: Valóság, 2006. július XLIX. évf. 6. szám.

az „engedélyüket”, ám rájuk a hatóságok jóval elnézőbben tekintettek, mint a „bordélyos” kéjनोंkre. Az ún. igazolványos nők esetében megengedett volt, hogy csupán heti egy alkalommal keressék fel az őket ellenőrző orvost, és joguk volt ahhoz is, hogy a vizsgálatot végző rendőrorvos titokban tartsa nevüket és címüket. Minderre azért volt lehetőségük, mert az ebbe a kategóriába tartozó nők nem hivatásszerű prostitúciót folytattak, hanem többé-kevésbé stabil állásuk (pl. nevelőnő, táncosnő, háztartási alkalmazott) mellett, alkalmasszerűen fogadták a klienseket. Kedvezőbb státuszuk egyik legfontosabb eleme volt az is, hogy írásban is tarthatták a kapcsolatot a rendőrséggel, ha erre ügyeik, vagy egyéb adminisztrációs teendők miatt szükség volt.

1907-ben szabályrendeletben rögzítették a fővárosi kéjनोंk „jogait”. Ez az 1008/1907. k. gy. számú székesfővárosi szabályrendelet volt az első olyan jogforrás, amely a prostituáltak kihasználása ellen próbált fellépni. Mai szemmel nézve nem volt túl liberális ez a szabályozás sem, de a korban az is nagy előrelépésnek számított, hogy rögzítették azt, hogy mire formálhat igényt (vagy mire mondhat nemet) egy kéjनों. Amíg 1900-ban a kéjनों kéjelgés után szerzett keresetének 1/3-ad része a kéjनोंt, 2/3-ad része pedig mosás, ellátás és orvosi díjak fejében a bordélytulajdonost illette, 1907-től a felek megegyezésétől tették függővé a bevétel elosztását, de rögzítették, hogy annak legalább negyed része az örömlányt illeti meg. A bordély tulajdonosának továbbra is jogában állt egyedileg megszabni, hogy a vendég milyen tarifák ellenében veheti igénybe a lányok szolgáltatásait – de a forgalomról már könyvelést kellett vezetnie. A lányok mozgásszabadságát sem korlátozhatta tetszése szerint a „munkáltató”, mivel naponta legalább három óra sétát biztosítani kellett a részükre (1900-ban ez két óra volt), és hetente fél napra ellenőrzés nélkül is elhagyhatták a kuplerájt. A kéjनोंk ugyanakkor tarthattak maguk mellett alkalmazottat: cselédeknek életkorát a szabályrendelet huszonnégy, később negyven évben minimalizálta. Tilos volt a nőket arra kényszeríteni, hogy egyidejűleg több férfival, vagy más kéjनोंvel együtt menjenek szobára, és ha a lányok a vendégeiken a nemi betegség legcsekélyebb jelét vélték felfedezni, megtagadhatták a szolgáltatást. A bordélyban dolgozó nők privát szférájáról is rendelkeztek: magántulajdonukat egy zárható ládában vagy egyéb tárolóhelyen tarthatták.

A viszonylagos liberalizáció azonban azzal is együtt járt, hogy megszorodtak a prostitúcióval összefüggésbe hozható hatósági ügyek és eljárások, ezért 1911-ben célszerűnek látták, ha az akkori BRFK-n külön erkölcsrendészeti osztályt létesítenek a növekvő számú ügyek feldolgozására. Szintén 1911-ben hozták létre az erkölcsrendészeti büntetőbírószágot is, amely már működésének első évében rendkívül nagy forgalmat bonyolított: egy év alatt 4231 olyan ügyet bíráltak el, amelyben kéjनोंk vagy bordélytulajdonosok is érintettek voltak.

Ismét megkísérelték a prostitúció lokalizálását: 1907-től – a hivatalos indokolás szerint azért, hogy gátat szabjanak a közterületi és a lakások utcára néző földszinti ablakaiból történő felkínálkozásnak és üzletkötésnek – ún. kéjनोंtelepek létrehozására is lehetőség volt a fővárosban. A telepeken csak bejegyzett, engedéllyel dolgozó prostituáltak bérelhettek lakást, de ott is kizárólag mellékutcákban és csakis olyan házakban, ahol nem élt 16 évesnél fiatalabb gyermek. Ezek a lakóházak a közigazgatásuktól legalább 200 méterre lehettek – tehát kimondhatjuk, hogy a napjainkban közismert „zóna-rendszer” hazánkban sem volt előzmények nélküli. A főkapitány megtiltotta továbbá, hogy a prostituáltak a főváros frekventáltabb sétálóutcáin (pl. Andrassy út, Oktogon környéke, a Körút egyes részei) kellessék magukat. A kéjनोंtelepek létesítése miatt egy idő után egyre kevesebb bordély üzemelt (és ezzel egy időben nőtt a lebukó illegális prostituáltak száma), de ehhez az is hozzájárult, hogy 1907-től a prostituáltak már a hatóságok által kijelölt és ellenőrzött

kávézókban, tánclokálokban is ismerkedhettek – és ahonnan alkalmi partnerükkel rendszerint az ekkor születőfélben lévő garniszállókra távoztak.

A fővárosi szabályrendeletekhez hasonlóan a legtöbb nagyobb vidéki város is saját maga próbálta ellenőrzés alá vonni a szexuális szolgáltatást nyújtó személyek, illetve létesítmények működését. Jó példa erre Sopron városa, ahol a nagy létszámú katonai helyőrség miatt fokozott igény mutatkozott az örömlányok tevékenységére. Sopron városa úgy rendelkezett,²⁰¹ hogy bordélyt csak büntetlen előéletű, legalább harmincéves nő vezethetett, aki nem alkalmazhatott tizenhét évesnél fiatalabb lányokat (természetesen a nőknek rendelkezniük kellett valamelyik engedély-fajtával). Elvileg az intézmény függőnyeit éjjel-nappal összehúzza kellett tartani és tilos volt a szeszes italok felszolgálása. Nem lehetett a közterületre kihallatszó zenét szolgáltatni – bár a korszakban a bordélyok alapfelszereléséhez tartozott a „fogadóhelyiségben” található zongora. Valószínűleg a bordély-személyzet viszonylag alacsony száma miatt a fővárosi rendelkezéseknél jóval szigorúbban szabályozták a kéjnlők egészségügyi vizsgálatát: heti három alkalommal kellett orvosi ellenőrzésen átesniük.

Megállapíthatjuk, hogy a prostitúció jogi liberalizációja nem oldotta meg a „foglalkozással” együtt járó problémákat, csupán ellenőrizhetővé tette azokat. Az ellenőrzést – és a tilosban járók tettenérését – segítette az a „A rovott egyének rövid személyleírással ellátott betűsoros névjegyzéke” címet viselő brosúra is, amelyet 1896-ban 2000 példányban nyomtattak ki, és amelyet minden rendőrkapitányságra és csendőrsre eljuttattak. A jegyzék a „keresett” személyek nevén és egyéb adatain kívül tartalmazta azt is, hogy az illetőt kitiltották-e valamelyik településről, milyen „foglalkozást” gyakorol, és rendelkezik-e „taetovírozással”, amely szintén megkönnyítette a felismerését és azonosítását.²⁰²

6. Összegzés

A rövid történeti áttekintés alapján megállapítható, hogy a közterületen jelentkező deviáns magatartások viszonylag hatékony szabályozását és megelőzését már évszázadokkal ezelőtt is helyi szinten lehetett megoldani, és ez a szabályozási lehetőség a legpraktikusabb a jelen jogalkotói számára is. Kétségtelen, hogy sem az egri- vagy magyar norma nem tüntette el a koldusokat az utcákról, sem a prostitúcióra vonatkozó szabályrendeletek nem csökkentették gyökeresen a „sétáló” lányok számát, de egy olyan folyamat első lépésének tekinthetők, amelyben egy társadalmi szemléletváltást figyelhetünk meg: ahogy egy közösség az addig a mindennapjaikat zavaró személyekkel kapcsolatos elítélő – megbélyegző attitűd helyett tevékeny és résztvevő magatartással ad lehetőséget a kirekesztett csoportoknak a beilleszkedésre.

²⁰¹ Güntner Péter: A soproni prostitúció története (1862-1918) In: Aetas 1997. 1. 49-64. o.

²⁰² Perényi Roland: A „figyelő, megelőző és felfedező” rendőrség. Egy bűnözői névjegyzék tanulságai. In: Budapesti Negyed 47-48. (2005/1-2.) www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/47_48/perenyi.html